

Svetlana Aleksijevič

POSLEDNJI
SVEDOCI

SOLO ZA DEČJI GLAS

Prevela s ruskog
Ana Jakovljević Radunović

Laguna

Naslov originala

Светлана Алексиевич
ПОСЛЕДНИЕ СВИДЕТЕЛИ

Copyright © 2013 by Svetlana Alexievich
Translation copyright © 2016 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

**POSLEDNJI
SVEDOCI**

Sadržaj

<i>Umesto predgovora</i>	13
Nije smeo da se osvrne	17
Moja prva i poslednja cigareta	19
Baba se molila... Molila je da se moja duša vrati	22
Ležala su ružičasta na ugljevlju	23
I dalje čeznem za mamom	26
Tako lepe nemačke igračke	29
Šaka soli... Sve što je ostalo od naše kuće	34
Izljubila sam sve portrete u udžbeniku	37
Rukama sam ga sakupljala... A on beo, beo	39
Hoću da živim! Hoću da živim!	41
Kroz rupicu za dugme	43
Čula sam samo mamin vrisak	46
Mi smo svirali, a vojnici su plakali	49
Na groblju su pokojnici ležali na zemlji... kao da su ih još jednom ubili	52

Shvatio sam, to je moj otac... Tresla su mi se kolena.	54
Zatvori oči, sine... Nemoj da gledaš	57
Braca plače jer ga nije bilo kad je tata bio živ	60
Prva je došla ta devojčica	61
Ja sam tvoja mama	64
Pitamo: možemo li da polizemo?.	66
... Još pola kašičice šećera.	68
Kućice, nemoj da goriš! Kućice, nemoj da goriš!	72
Došla je u belom mantilu, kao mama	75
Teto, uzmite me na krilo	77
... I počela da je ljulja, kao lutku	78
Već su mi bili kupili bukvar.	80
... Ni za ženidbu, ni za vojsku	89
Bar jedan sinčić da ostane.	90
Rukavom briše suze	92
Visio je na užetu kao dete	94
Sada ćete biti moja deca	97
Mi smo im ljubili ruke.	99
Gledala sam ih očima male devojčice	101
Naša mama se nije smejala	103
Nisam mogla da se naviknem na svoje ime	105
Vojnička bluza bila mu je mokra.	107
Kao da mu je ćerku spasila	110
U odred su me nosili na rukama... Sve mi je bilo polomljeno, od glave do pete.	113
Zašto sam ja tako mali?	116

Privlačio ih je miris ljudi	118
Zašto su joj pucali u lice? Moja mama je bila tako lepa	120
Molio si da te ubijem	125
Ja ni maramu nemam	129
Nisam imala s kim da se igram napolju	132
Otvorila je prozor... I pustila da listove odnese vetar.	134
Kopajte ovde	140
Dedu su sahranili pod prozorom.	142
...Još su lopatama utapkali da bude lepo	143
Kupiću sebi haljinu s mašnom	146
Kako je umro kad danas nisu pucali?	149
Zato što smo mi devojčice, a on je dečak	155
Nisi mi brat ako se igraš s nemačkim dečacima	158
Zaboravili smo tu reč...	163
Trebalo bi da idete na front, a Vi ste se zaljubili u moju majku.	169
U poslednjim trenucima uzvikivali su svoja imena	175
Nas četiri upregle smo se u te saonice	176
Ova dva dečaka postala su laka kao vrapčići	179
Bilo me je sramota što nosim ženske cipele.	182
Vrištala sam i vrištala... Nisam mogla da prestanem	187
Svi su se uhvatili za ruke.	189
Nismo ni znali kako se sahranjuje... A tad smo se nekako setili	191
Sakupio je u korpu	193
Maćiče su izneli iz kuće	196

Zapamti: Mariupolj, Parkovaja 6.	199
Čula sam kako je srce prestalo da mu kuca	200
Otišao sam na front za sestrom, vodnikom Verom Ređkinom	204
Na onu stranu odakle sunce izlazi	205
Bela košulja daleko se vidi u tami	209
Na pod koji sam tek očistila i oribala	212
Da li je Bog to gledao? O čemu je razmišljao	215
A bela svetlost – voljena	217
Donosili su dugačke uske bombone koje su ličile na olovke	222
Kutija je bila taman za njega	224
Plašila sam se da sanjam taj san	226
Želela sam da budem jedinica... i da me majka mazi	227
Nisu tonuli, kao lopte	229
Zapamtio sam neverovatno plavo nebo i naše avione na tom nebu	233
Kao zrele tikve	235
Jeli smo... park.	238
Ko bude plakao, njega ćemo streljati.	242
Mamica i tatica – zlatne reči	244
Doneli su je u delovima	246
Izlegli nam se pilići... plašio sam se da će ih pobiti	249
Kralj tref... kralj karo	250
Velika porodična fotografija	254
Nasuću vam srebrenca u džepove	255
Ma-ma pra-la ram	257

Dao mi je kubanku s crvenom trakom.	259
Pucam u vazduh	263
U prvi razred majka me je nosila u naručju.	265
Dragi psiću, oprosti... Dragi psiću, oprosti	267
Ona je vikala: „To nije moja ćerka! Nije moja!“	271
Zar smo mi bili deca? Bili smo muškarci i žene.	273
Nemoj da daš tatino odelo tom čiki	275
Noću sam plakala: gde je moja vesela mama?.	276
On mi ne dozvoljava da odletim	278
Svi su hteli da poljube reč „pobeda“	280
U košulji od očeve vojničke bluze	281
Ukrasila sam je crvenim karanfilima.	282
Dugo sam čekao oca... Ceo svoj život.	285
Na granici... Na kraju	286
<i>O autorki</i>	297

Umesto predgovora

Jedan citat...

Tokom Drugog svetskog rata (1941–1945. godine) poginuli su milioni sovjetske dece: Rusi, Belorusi, Ukrajinci, Jevreji, Tatari, Letonci, Cigani, Kazahstanci, Uzbekistanci, Jermeni, Tadžikistanci...

Časopis *Družba narodov*, 1985, broj 5.

...i pitanje ruskog klasika

„Jednom je Dostojevski postavio pitanje: može li se naći opravdanje za svet i našu sreću pa čak i za večnu harmoniju, ako će u to ime, zarad čvrstine temelja, biti prolivena makar i jedna suzica nevinog deteta? On je i odgovorio 'ta suzica ne opravdava nikakav progres, nijednu revoluciju. Nijedan rat. Ona će uvek prevagnuti. Samo jedna suzica'“ ...

POSLEDNJI SVEDOCI

Nije smeo da se osvrne

Ženja Beljkevič – 6 godina.

Sada – radnica.

Jun četrdeset prve godine...

Zapamtila sam. Bila sam mala, ali zapamtila sam sve...

Poslednje što sam zapamtila iz mirnog života bila je bajka – majka mi je čitala pred spavanje. Moju omiljenu – o zlatnoj ribici. Uvek sam tražila nešto od zlatne ribice: „Zlatna ribice... Draga zlatna ribice...“ I sestra je tražila. Ona je tražila na drugi način: „Po štukinoj zapovesti, a po mojoj želji...“ Želele smo da na leto idemo kod babe i da sa nama pođe i tata. On je tako zabavan.

Ujutru me je probudio strah. Neki nepoznati zvuci...

Mama i tata su mislili da spavamo, a ja sam ležala pored sestre i pretvarala se da spavam. Videla sam da je tata dugo ljubio mamu, ljubio joj je lice, ruke, a ja sam se čudila: ranije je nikad nije tako ljubio. Izašli su u dvorište držeći se za ruke, a ja sam priskočila prozoru – mama se okačila tati oko vrata i nije ga puštala. Odlepio ju je od sebe i potrčao, stigla ga je i ponovo ga ne pušta i nešto više. Onda sam i ja povikala: „Tata! Tata!“

Probudili su se sestra i brat Vasja, sestra vidi da ja plačem pa je i ona počela da doziva: „Tata!“ Svi smo istrčali na ulazno stepenište: „Tata!“ Otac nas je video i, sećam se kao sad da je, uhvatio se rukama za glavu i krenuo, čak je potrčao. Nije smeo da se osvrne.

Sunce mi je sijalo u lice. Tako je toplo... Ni sad ne verujem da je moj otac tog jutra odlazio u rat. Bila sam vrlo mala,

ali mislim da sam shvatala da ga vidim poslednji put. Da ga više nikada neću sresti. Bila sam veoma... veoma mala...

Tako mi se to povezalo u sećanju – rat je kad nema oca...

Posle se sećam: crno nebo i crni avion. Pored puta leži naša mama raširenih ruku. Molimo je da ustane, a ona ne ustaje. Ne diže se. Vojnici su uvili mamu u šatorsko krilo i sahranili je u pesku, na tom mestu. Vrištale smo i molile: „Nemojte zakopavati našu mamu u rupu. Ona će se probuditi, pa ćemo ići dalje.“ Po pesku su milele neke velike bube... Nisam mogla da zamislim kako će mama živeti pod zemljom s njima. Kako ćemo je posle naći, kako ćemo se pronaći? Ko će javiti našem tati?

Jedan od vojnika me je pitao: „Devojčice, kako se zoveš?“ Zaboravila sam. „Devojčice, kako se prezivaš? Kako ti se zove mama?“ Zaboravila sam... Sedeli smo pored mamine humke dok nije pala noć, sve dok nas nisu pokupili i stavili u zaprežna kola. Puna kola dece. Vozio nas je neki starac, kupio je sve usput. Stigli smo u nepoznato selo i nepoznati ljudi su nas odveli u kuće.

Dugo nisam govorila. Samo sam gledala.

Posle se sećam leta. Jara. Nepoznata žena miluje me po glavi. Počinjem da plačem. I počinjem da govorim... Pričam o mami i tati. Kako je tata bežao od nas i nije se ni osvrnuo... Kako je mama ležala... Kako su po pesku milele...

Žena me miluje po glavi. U tim trenucima shvatila sam: ona liči na moju mamu...

Moja prva i poslednja cigareta

Gena Juškevič – 12 godina.

Danas – novinar.

Jutro prvog dana rata...

Sunce. Neobična tišina. Nepojmljivo ćutanje.

Naša komšinica, žena vojnog lica, izašla je u dvorište sva uplakana. Šapnula je nešto mami, ali joj je znacima pokazala da ne govori. Svi su se plašili da naglas kažu šta se desilo, čak i kad su saznali, jer su već nekog bili obavestili. Plašili su se da ih ne proglase provokatorima. Izazivačima panike. To je bilo strašnije od rata. Plašili su se... to ja sad tako mislim... Naravno, niko nije verovao. Ma kakvi! Naša vojska je na granici, naše vođe su u Kremlju! Država je potpuno sigurna, neosvojiva za neprijatelje! Tako sam tada razmišljao... Bio sam pionir.

Okretali su dugmad na radiju. Čekali su Staljinov govor. Bio im je potreban njegov glas. Međutim, Staljin je ćtao. Onda se oglasio Molotov. Svi su slušali. Molotov je rekao: „Rat“. Uprkos svemu, još uvek niko nije verovao. Gde je Staljin?

Iznad grada pojavili su se avioni... Desetine nepoznatih aviona. S krstovima. Prekrili su nebo, zaklonili sunce. Užas! Počele su da padaju bombe... Neprekidno su odjekivale eksplozije. Treštanje. Sve se dešavalo kao u snu. Ne na javi. Nisam bio mali i zapamtio sam šta sam osećao. Strah koji mi je obuzeo celo telo. Sve reči. Misli. Istrčali smo iz kuće, jurili smo nekud po ulicama... Kao da grada više nije bilo, samo ruševine. Dim. Vatra. Neko je rekao: trebalo bi bežati

na groblje, jer groblje neće bombardovati. Zašto da bombarduju mrtve? U našem kraju je bilo veliko jevrejsko groblje, sa starim drvećem. Svi su pojurili tamo, gde su se skupile hiljade ljudi. Obgrlili su kamenje, krili se iza ploča.

Ostali smo tamo s mamom dok nije pao mrak. Niko nije izgovarao reč „rat“, čuo sam drugu reč, „provokacije“. Svi su je ponavljali. Pričalo se da će svakog časa naše trupe krenuti u napad. Staljin je izdao naređenje. U to su verovali.

Cele noći čule su se fabričke sirene na periferiji Minska...

Prvi ubijeni...

Prvo... sam video mrtvog konja... Dalje... ubijenu ženu... To me je iznenadilo. Pretpostavljao sam da u ratu ubijaju samo muškarce.

Probudim se ujutru... Hoću da skočim, a onda se setim – rat je, i zatvaram oči. Ne želim da verujem.

Na ulicama su prestali da pucaju. Odjednom tišina. Nekoliko dana bilo je mirno. Posle se sve odjednom pokrenulo... Ide, na primer, beo čovek, sav beo, od cipela do kose. Sav u brašnu. Nosi beo džak. Drugi trči... Iz džepova mu ispadaju konzerve. Bombone... Paklice duvana... Neko ispred sebe nosi kapu sa šećerom... Lonac sa šećerom... Neopisivo! Jedan vuče trubu tkanine, drugi ide obmotan u plavi cic. Crveni... Smešno, ali niko se ne smeje. Bombardovali su skladišta robe. Veliku prodavnicu blizu naše kuće... Ljudi su požurili da pouzimaju ono što je preostalo. U fabrici šećera nekoliko ljudi se udavilo u kazanima s melasom. Užas! Ceo grad je grickao semenke. Našli su negde skladište sa semenkama. Pred mojim očima do prodavnice dotrčala je žena... Nije imala ništa: ni džak, ni ceger pa je skinula kombinezon. Debele čarape. I napunila ih heljdinim brašnom. Počela je da vuče. I sve to ćutke. Niko nije govorio.

Kada sam pozvao mamu, ostao je samo senf, žute teglice senfa. „Ne uzimaj ništa“, molila je mama. Posle je priznala

da ju je bilo sramota jer me je ceo život drugačije vaspitavala. Čak i kada smo se sećali tih dana ni za čim nismo žalili. Takva je bila moja mama.

Po gradu... Našim ulicama šetali su nemački vojnici. Sve su snimali na filmsku traku. Smejali su se. Pre rata imali smo omiljenu igru: crtali smo Nemce. Crtali smo ih s velikim zubima. S kljovama. A sad su tu... Mladi, lepi... S lepim bombama uguranim u čvrste čizme. Sviraju usne harmonike. Šale se s našim lepim devojkama.

Stariji Nemačkinac vuče nekakav sanduk. Sanduk je težak. Poziva me i pokazuje: pomozite. Sanduk ima dve ručke, hvatamo se za njih. Kada smo ga odneli gde je trebalo, Nemačkinac me lupi po ramenu i izvadi iz džepa paklicu cigareta. Evo, kaže, da ti platim.

Došao sam kući. Jedva sam dočekao da sednem u kuhinju i zapalim. Nisam ni čuo kako su lupila vrata i kako je ušla mama:

„Pušiš?“

„M-hm...“

„Čije su cigarete?“

„Nemačke.“

„Pušiš, pa još neprijateljske cigarete. To je izdaja domovine.“

Bila je to moja prva i poslednja cigareta.

Jedne večeri mama je sela pored mene:

„Ne mogu da izdržim to što su oni ovde. Da li me razumeš?“

Htela je da se bori. Od početka. Odlučili smo da potražimo ilegalce, jer nije bilo sumnje da oni postoje. Ni trenutka nismo sumnjali.

„Volim te najviše na svetu“, rekla je mama. „Ali ti me razumeš? Oprostićeš mi ako se s nama nešto desi?“ Zaljubio sam se u svoju mamu i od tada sam je bespogovorno slušao. Tako je ostalo do kraja života.

Baba se molila... Molila se da se moja duša vrati

*Nataša Goljik – 5 godina.
Sada – korektorka.*

Naučila sam da se molim. Često se setim kako sam tokom rata naučila da se molim...

Rekli su: rat, ja – što je razumljivo – sa pet godina nisam zamišljala nikakve slike. Nije bilo nikakvih strahova. Ali sam od straha, baš od straha, zaspala. Spavala sam dva dana. Dva dana sam ležala kao lutka. Svi su mislili da sam umrla. Mama je plakala, a baba se molila. Molila se dva dana i dve noći.

Otvorila sam oči i prvo čega se sećam bila je svetlost. Intenzivna svetlost, neobično sjajna. Svetlost mi je pričinjavala bol. Čujem nečiji glas, prepoznajem ga: to je glas moje babe. Baba stoji pred ikonom i moli se. „Baba... Baba...“, pozvala sam je. Nije se osvrnula. Nije poverovala da je ja zovem... Ja sam se već probudila... otvorila oči...

„Baba“, pitala sam je kasnije, „kako si se molila kad sam ja umirala?“

„Molila sam da se tvoja duša vrati.“

Godinu dana kasnije umrla je naša baba. Ja sam već ume-la da se molim. Molila sam se i tražila da se njena duša vrati.

Nije se vratila.

Ležala su ružičasta na ugljevlju

*Kaća Korotajeva – 13 godina.
Sada – inženjerka hidrotehnike.*

Ispričaću vam o mirisu... Kako miriše rat...

Pre rata završila sam šest razreda. U školi su tada posle četvrtog razreda svi polagali ispite. I mi smo, eto, položili poslednji ispit. Bio je jun, a maj i jun četrdeset prve bili su hladni. Ako kod nas jorgovan cveta negde u maju, onda je te godine procvetao u junu. Početak rata kod mene je zauvek povezan s mirisom jorgovana. S mirisom trešnjinog cveta. Ova sela meni uvek mirišu na rat...

Živeli smo u Minsku, i rođena sam u Minsku. Moj otac bio je dirigent vojnog orkestra. Na sve vojne parade išla sam s njim. Pored mene bila su i dva starija brata. Mene su, naravno, svi voleli i mazili jer sam bila najmlađa, pa još i sestra.

Pred nama je bilo leto i raspust. Radovali smo se. Bavila sam se sportom, išla sam u *Dom Crvene armije* na plivanje. Svi su mi zavideli, čak i dečaci iz razreda. Ponosila sam se što umem dobro da plivam. Dvadeset drugog juna, u nedelju, trebalo je da bude proslava otvaranja Komsomolskog jezera. Dugo su ga kopali, gradili, čak je i naša škola učestvovala u tome. Spremala sam se da idem da se među prvima okupam. Razume se!

Ujutru smo obično išli po sveže kifle. To je bila moja obaveza. Usput sam srela drugaricu i ona mi je rekla da je počeo rat. U našoj ulici bilo je mnogo bašti, kuće se nisu videle od cveća. Pomislila sam: „Kakav rat? Šta izmišlja?“

Kod kuće otac je postavio samovar... Nisam uspela ništa da kažem, a počele su da pristižu komšije ponavljajući jednu

te istu reč: „Rat! Rat!“ Sutradan su najstarijem bratu doneli poziv da se javi u vojni odsek. Tog dana je otišao na posao pa su mu dali pare, primio je poslednju platu. S tim parama došao je kući i rekao mami: „Odlazim na front, meni ništa ne treba. Uzmi ove pare. Kupite Kaći novi kaput.“ Čim sam prešla u sedmi razred i postala učenica starijih razreda, počela sam da maštam kako će mi sašiti plavi kaput sa sivim astraganskim okovratnikom. On je to znao.

Do dana današnjeg pamtim kako mi je odlazeći na front brat dao pare za kaput. Živeli smo skromno, bilo je mnogo rupa u porodičnom budžetu. Mama bi mi sigurno kupila kaput kad je već brat tako rekao. Nije stigla.

Počeli su da bombarduju Minsk. Mama i ja smo se preselele kod komšija u kameni podrum. Imala sam mačku koju sam mnogo volela, bila je divlja, iz dvorišta nije izlazila, ali kada su počeli da bombarduju, ja sam bežala iz dvorišta kod komšija i mačka je trčala za mnom. Teram je: „Idi kući!“, a ona za mnom. Plašila se i ona da ostane sama. Nemačke bombe su letele i čula se neka zvonjava, zavijanje. Bila sam muzikalna, mene je to potresalo. Ti zvuci... Bilo je toliko strašno da su mi se znojili dlanovi. U podrumu s nama sedeo je četvorogodišnji komšijski dečak, nije plakao. Samo bi mu se oči razrogačile.

Prvo su gorele pojedine kuće, onda se zapalio ceo grad. Volimo da gledamo vatru, oganj, ali je strašno kada gori kuća, a ovde je vatra išla sa svih strana, nebo i ulice prekrilo je dim. Ponegde je bilo jako osvetljeno... Od vatre... Sećam se tri otvorena prozora na nekoj drvenoj kući, a na simsu cvetaju raskošni kaktusi. Ljudi u toj kući već nema, samo cvetaju kaktusi... Imala sam osećaj da to nisu crveni cvetovi, već plamenovi. Gori cveće.

Bežali smo...

Na putu su nas u selima hranili hlebom i mlekom, ljudi nisu imali ništa drugo. A mi – bez para. Izašla sam iz kuće u marami, a majka je nekako istrčala u zimskom kaputu i u cipelama s visokom štiklom. Hranili su nas tako, za džabe, niko nije ni pominjao pare. Izbeglice su nadirale u talasima.

Onda je neko dojavio da su put pred nama presekli nemački motociklisti. Pored istih onih sela, pored žena s bokalima mleka, bežali smo nazad. Vratili smo se u našu ulicu... Pre samo nekoliko dana tu je bilo zelenilo, bilo je cveće, a sada je sve spaljeno. Od stoletnih lipa nije ostalo ništa. Sve je spaljeno do žutog peska. Nestala je crnica na kojoj je sve raslo, samo žuti pesak. Samo pesak. Kao da stojiš pored tek iskopane rake...

Ostale su pobebele fabričke peći, i one su se ispekle od siline plamena. Ničeg poznatog nema više... Izgorela je cela ulica. Izgorele su babe i dede i mnogo male dece, jer nisu krenuli sa ostalima, mislili su – neće njih dirati. Vatra nije poštedela nikog. Ideš i pred tobom leži crni leš, znači izgoreo je stariji čovek. Ako izdaleka ugledaš nešto malo i ružičasto, znači da je dete. Ležala su ružičasta na ugljevlju...

Mama je skinula maramu i zavezala mi je preko očiju... Tako smo došli do kuće, do mesta gde je pre nekoliko dana bila naša kuća. Kuće nije bilo. Dočekala nas je mačka koja se čudom spasila. Priljubila se uz mene i to je bilo sve. Niko nije mogao da govori... Ni mačka nije mjaukala. Nekoliko dana je ćutala. Svi su zanemeli.

Videla sam prve fašiste, u stvari, nisam ih videla, prvo sam ih čula – svi su imali potkovane čizme, njihovi koraci su odzvanjali. Odzvanjali su na našoj kaldrmi. Mislila sam da zemlju boli kad oni idu.

Kako je jorgovan cvetao te godine... Kako su cvetale trešnje...

I dalje čeznem za mamom

Zina Kosjak – 8 godina.

Sada – frizerka.

Prvi razred...

Završila sam prvi razred u maju četrdeset prve godine i roditelji su me poslali preko leta u pionirski logor *Gorodišće* blizu Minska. Stigla sam, jednom se okupala i dva dana kasnije – rat. Ubacili su nas u voz i krenuli smo. Leteli su nemački avioni, a mi smo vikali: „Ura!“ Nismo shvatali da to mogu biti neprijateljski avioni. Dok nisu počeli da bombarduju... Tad su nestale sve boje. Sve cveće. Prvi put pojavila se reč „smrt“ i svi ponavljaju ovu nepoznatu reč. Mame i tate nema pored mene.

Kada smo odlazili iz logora, svakome su u jastučnicu sipali nešto: nekom brašno, nekom šećer. Čak su i najmanjima davali, svi su dobili nešto da ponesu. Hteli su da se za put ponese što više namirnica te su strogo vodili računa o njima. U vozu smo videli ranjene vojnike. Stenjali su, imali su bolove, hteli smo sve da damo tim vojnicima. To smo zvali „hraniti tate“. Sve vojnike zvali smo tate.

Ispričali su nam da je Minsk zapaljen, da je ceo izgoreo, da su tamo Nemci, a da mi idemo u pozadinu, gde nema rata.

Putovali smo preko mesec dana. Upute nas u neki grad, mi dođemo tamo a ne možemo da ostanemo jer su Nemci već blizu. Tako smo došli do Mordovije.

Lepo mesto, svuda okolo crkve. Kuće niske, a crkve visoke. Nismo imali na čemu da spavamo, spavali smo na slami. Došla je zima, a na nas četvoro – jedne cipele. Onda je počela

glad. Nije gladovao samo dečji dom, gladovali su i ljudi oko nas, zato što je sve odlazilo na front. U dečjem domu živelo je dvesta pedesetoro dece i jednom su nas pozvali na ručak, a ničega nema za jelo. U trpezariji sede vaspitačice i direktor, gledaju nas, a oči im pune suza. Imali smo kobilu, Majku... Bila je stara i umiljata, ona nam je vukla vodu. Sledećeg dana ubili su Majku. Davali su nam vodu i komadić Majke... Dugo su to krili od nas. Ne bismo mogli da je jedemo... Ni za šta na svetu! Bio je to jedini konj u dečjem domu. Imali smo i dve mačke. Kosturi! Dobro je, razmišljali smo kasnije, srećom, mačke su toliko mršave da ih ne moramo pojesti. Tamo nije bilo ničega za jelo.

Imali smo ogromne stomake, ja sam, na primer, mogla da pojedem kofu supe, jer u supi nije bilo ničega. Koliko mi sipaju, toliko ću pojesti i jela sam. Spasavala nas je priroda, bili smo kao preživari. U proleće oko dečjeg doma u krugu od nekoliko kilometara nije bilo lišća ni na jednom drvetu... Pojeli bismo sve pupoljke, čak i mladu koru. Jeli smo travu, jeli smo sve redom. Dali su nam jaknice i na tim jaknicama smo napravili džepove i nosili sa sobom travu, nosili i žvakali. Leto nas je spasavalo, a zimi je bilo veoma teško. Malu decu, a bilo nas je četrdesetak, smestili su zasebno. Noću – plač. Dozivali su mamu i tatu. Vaspitači i učitelji trudili su se da pred nama ne izgovaraju reč „mama“. Pričali su nam bajke i birali knjige u kojima nije bilo te reči. Ako bi neko slučajno rekao „mama“, odmah bi počinjao plač. Neutešni plač.

Ponovo sam išla u prvi razred. Ispalo je tako: prvi razred sam završila s odličnim uspehom, ali kada smo došli u dečji dom pitali su ko ima da polaže i ja sam rekla da imam ja jer sam mislila da je moja diploma za polaganje. U trećem razredu pobegla sam iz dečjeg doma. Krenula sam da tražim mamu. Gladnu i nemoćnu našao me je deda Boljšakov.

Saznao je da sam iz doma i uzeo me je kod sebe. Živeo je s babom. Oporavila sam se i počela da im pomažem u domaćinstvu: skupljala sam travu, plevila krompir – sve sam radila. Jeli smo hleb, ali u tom hlebu bilo je malo hleba. Gorak kao čemer. U brašno su dodavali sve što je moglo da se samelje: štir, cvet kestena, krompir. Do dana današnjeg ne mogu mirno da gledam sočnu travu i jedem mnogo hleba. Nikako ne mogu da se najedem... Za desetine godina...

Koliko toga još pamtim. Sećam se mnogih stvari...

Sećam se male lude devojčice koja bi odlazila ljudima u bašte, nalazila rupu i vrebala miševе. Devojčica je bila gladna. Sećam se njenog lica, čak i haljinice u kojoj je bila. Jednom sam joj prišla i ona... ispričala mi je... Za miša... Zajedno smo sedele i vrebale miša...

Ceo rat čekala sam da kada se rat završi upregnemo deda i ja konja da tražimo mamu. U kuću su svraćali evakuisani ljudi i ja sam ih sve pitala da li su sreli moju mamu. Evakuisanih je bilo toliko da je u svakoj kući stajao lonac toplih kopriva. Ako ljudi svrate, da imaju nešto toplo da pojedu. Ništa drugo nismo imali da im damo. Lonac kopriva stajao je u svakoj kući... Toga se dobro sećam. Koprive sam ja brala.

Rat se završio... Čekam dan, dva, a niko ne dolazi po mene. Mama ne dolazi, a za tatu sam znala da je u vojsci. Čekala sam dve nedelje i više nisam imala snage da čekam. Ušla sam u neki voz, legla pod klupu i poslala... Kuda?! Nisam znala. Mislila sam (to je još dečje razmišljanje) da svi vozovi idu u Minsk. U Minsku me čeka mama! Posle će doći i naš tata... Heroj! S ordenjem, s medaljama.

Nestali su negde u bombardovanju. Komšije su mi posle pričale da su zajedno išli da me traže. Pojurili su na stanicu.

Imam već pedeset jednu godinu, imam i svoju decu. I dalje čeznem za mamom.